

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

жұмысты іске асыру үшін тіл ерекшеліктерін, тұтынушы талаптарын және цифрлық технологияны дамытудың ауқымы мен тенденцияларын ескеру қажет.

Қазақ тілін цифрлық платформаларға интеграциялауды талдай отырып, жаңа цифрлық ортадағы тілдің дамуы мен қызмет көрсету процестерін тереңірек түсінуге болады.

Қазақ тілін цифрлық платформаларға сәтті кіріктіру үшін цифрлық технологияларда тілді қолдануға қолайлы жағдай жасау, пайдаланушылардың қажеттіліктері мен қалауы бойынша әлеуметтік зерттеулер жүргізу, интернетте тілді қолдауға арналған арнайы жобалар мен бағдарламалар жасау қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Алтаева Т. «Жаһандық цифрлық платформаларды қазақ тіліне аудару қажет – Тоқаев»// ГолосНарода, 2023. - <https://golos-naroda.kz/21135-neobkhodimo-perevesti-globalnye-tsifrovye-platformy-na-kazakhskii-iazyk-tokaev-1697117647/>.
2. Петров Б.С., Есдаулетов А.О., Сайдиқаримов А.Ф. Казахская язычная медиаконтент как фактор укрепления национальной идентичности //Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы, №2, 2023, 8-б.
3. Ниязов Р, «Когда казахский язык станет языком высоких технологий?»//ER10.kz, 2023. - <https://er10.kz/read/analitika/kogda-kazahskij-jazyk-stanet-jazykom-vysokih-tehnologij-razmyshlenija-it-redaktorov-kazahstana/>
4. Глазырина Н.С., Кинтонова А.Ж. Мобильное приложение цифрового образовательного ресурса для изучения казахского языка, 2018.
5. Уәлибек Д. «Қазақ тілінің болашағы – жасанды интеллект саласында»// Turkystan.kz, 2023 -<https://turkystan.kz/article/230764-aza-tilini-bolasha-y-zhasandy-intellekt-salasynda>.
6. Серікбаева А. Қазақстанды цифрландырудағы мемлекеттік тілдің әлеуметтік-лингвистикалық ерекшеліктері// Tiltanym, № 3 (91) 2023 -188-б.
7. Фазылжан А. Қазақ тілін цифрландыруымыз керек //TilAlemi.kz, 2023 - <https://tilalemi.kz/kz/news/qazaq-tilin-syfrlandiruimiz-kerek-anar-faziljan.html>.
8. Казахский язык становится все популярнее в поисковых запросах Яндекса, 2024 https://alfa.kz/node/12299/kazahskiy_yazik_stanovitsya_vse_populyarnee_v_poiskovich_zaprosah_yandeksa.

ӘОЖ 316.334.5

ТЕХНОГЕНДІК ЖӘНЕ ТАБИҒИ АПАТТАРДЫҢ ҚОҒАМ МЕН ЭКОНОМИКАҒА ЫҚПАЛЫ

Нұрмаганбет Гүлдарина Ерланқызы

d_nurmaganbetova@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар
факультетінің 2 курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Смағамбет Б.Ж., ә.ғ.к., доцент

Табиғи және техногендік тәуекелдер - үлкен қауіптің көзі және адамдардың өміріне, мемлекеттің дамуына кедергі жасайды. Адамзаттың Ұлттық қауіпсіздік саласындағы барлық жетістіктеріне қарамастан, әлем халқы осындай апатты оқиғаларға барған сайын осал болып келеді, бұл табиғи апаттар мен техногендік апаттардың жиілігі мен күшінің арту тенденциясымен түсіндіріледі. Табиғи және техногендік апаттар әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақтылығына тікелей ықпал етеді, себебі табиғат пен адамның өзара әрекеттесуі кезінде экологиялық, әлеуметтік және экономикалық жүйелер арасындағы тепе-теңдікті бұзуынан материалдық және адами шығындар пайда болады [1;12466].

Әлемдегі экономикалық даму әрқашан қауіпті табиғи және техногендік құбылыстардың қауіп-қатерімен бірге жүреді. Соңғы онжылдықтарда табиғи апаттар мен техногендік апаттардың саны күрт өсті, бұл әлемдік экономиканың, соның ішінде Қазақстан Республикасы экономикасының тұрақтылығына теріс ықпалын тигізді. Осы оқиғалар зардаптардың ауқымына қарай әртүрлі елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуының бәсеңдеуіне одан әрі ықпал етеді. Сондықтан табиғи және техногендік апаттардың мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақтылығына өзара байланысы мен салдарын талдау маңызды және өзекті.

Тұрақты даму болашаққа арналған ұлттық экономикалардың әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін теңгерімді шешуді және адамдардың және болашақ ұрпақтарының өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында қоршаған ортаның қолайлы жағдайын және табиғи ресурстық әлеуетті сақтауды қамтамасыз етеді. Алайда, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында терең экологиялық дағдарысты бастан кешіруде, сондықтан елімізде тұрақты экономикалық даму, апат салдарының алдын алудың негізгі ережелерін орындау, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық проблемаларды жеңу жағдайында ғана мүмкін болады.

1- сурет. Тұрақты даму тұжырымдамасы

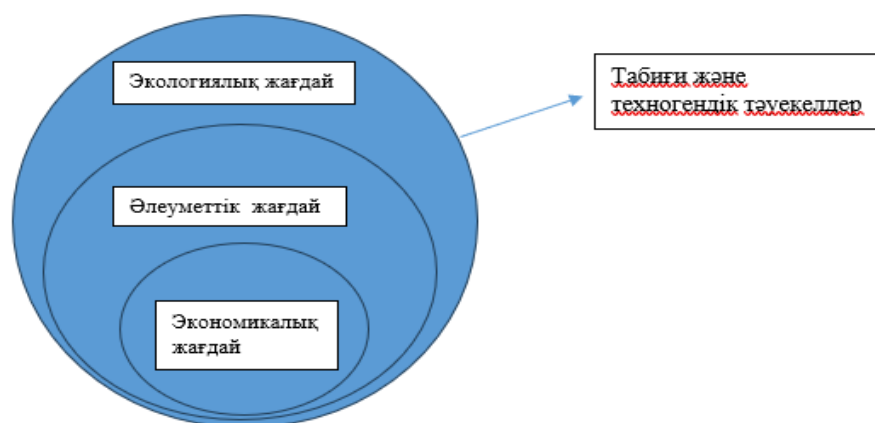
Қазақстан Республикасының тұрақты дамуының стратегиялық мақсаты - ғылыми-техникалық прогресс, елдің табиғи кешенінің репродуктивті әлеуетін, сондай-ақ қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделеріндегі технологиялық әлеуетті сақтай отырып, экономика мен әлеуметтік саланың қарқынды дамуы негізінде халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыру. Алайда үш құрамдас бөліктің - экономикалық, әлеуметтік және экологиялық өзара әрекеттесу экологиялық жүйеге негізделген бір бүтіннің бөліктері ретінде қарастырылуы керек, себебі экологиялық тепе-теңдік болмаған кезде экономикалық ішкі жүйе де, әлеуметтік ішкі жүйе де тиімді жұмыс істей алмайды. Жоғарыда айтылғандардан бұл жүйеге кез келген жағымсыз ықпалы әлеуметтік-экономикалық салада да, экологиялық салада да теңгерімсіздікке әкеліп соғатыны, бұл өз кезегінде мемлекеттік экономиканың одан әрі тұрақты дамуына кедергі болатыны анық [2;3276].

Экономиканың тұрақтылығына ықпал ететін келеңсіз құбылыстар техногендік апаттар да, табиғаттың өзі де (табиғи апаттар) болуы мүмкін. Оның үстіне, қауіпті өндірістік объектілердегі тәуекелдерді басқару сапасын арттыру арқылы техногендік тәуекелдерді белгілі бір дәрежеде төмендетуге болатын болса, табиғи апаттардың орын алуы аз дәрежеде адамның әрекетіне байланысты. Елдегі ықтимал қауіпті объектілердің саны артқан сайын техногендік апаттардың қаупі және кез келген төтенше жағдайлардан экономикалық және әлеуметтік залалдың көлемі артады; жазатайым оқиғалардың алдын алу үшін мемлекет пен халықтың өзінен қаражаттың болмауы; құтқару іс-шараларының уақытылы орындалуын

қамтамасыз ету үшін инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы; мамандардың кәсіби деңгейінің төмендігі және қауіпсіздікке жауапты органдардың үйлестіруінің жеткіліксіздігі [2;3276].

Техногендік сипаттағы жазатайым оқиғалардың алдын-алу мүмкін емес, бірақ зақымдану қаупін жабдықты, көлік құралдарын, ғимараттар мен құрылыстарды уақтылы ауыстыру; жабдықтың жұмысын бақылау; жүргізіліп жатқан процестердің негізгі көрсеткіштерін өлшеу деңгейін жоғарылату арқылы, сондай-ақ белгіленген еңбек нормалары мен қауіпсіздік ережелерін қатаң сақтау арқылы азайтуға болады. Бұл залалды азайтуда төтенше жағдайлардың туындауының ықтимал сценарийлерін ертерек әзірлеу және осыған сүйене отырып, жұмысшылар мен ықтимал қауіпті объектілердің жанында тұратын халық үшін қауіпті азайту шараларын қабылдап, төтенше жағдайлар қызметі мен жұмысшылардың жоғары сапалы теориялық және практикалық дайындығы төтенше жағдай кезінде маңызды рөл атқаруы керек;

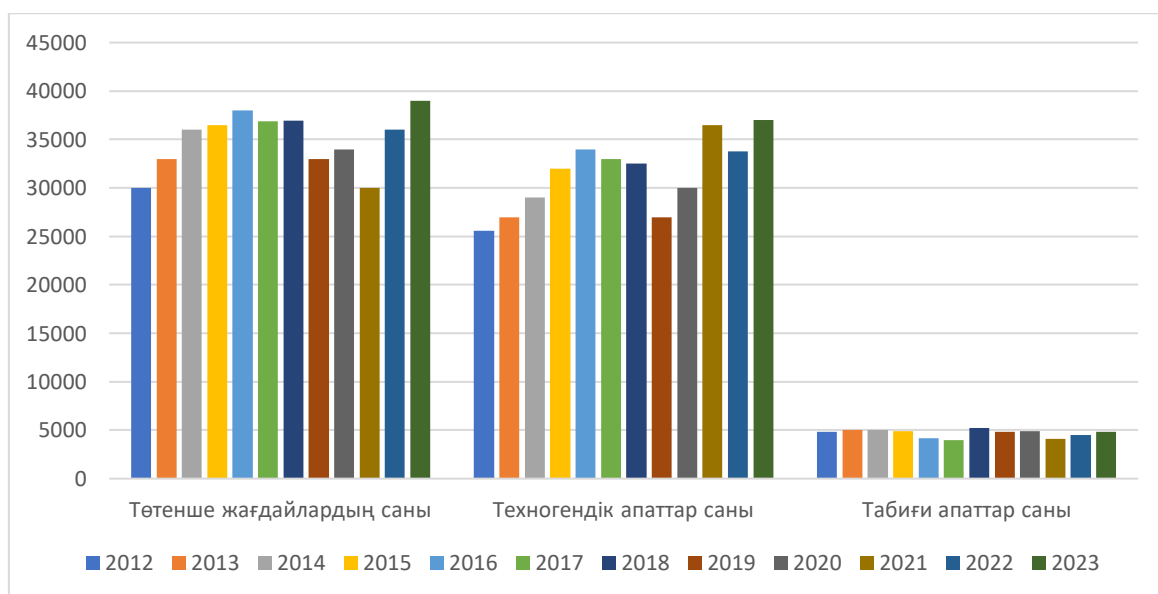
Табиғи апаттарға келетін болсақ, олардың астарында жатқан қауіпті табиғи құбылыстардың өзін болдырмау мүмкін емес. Дегенмен, олардан келетін зиянның қаупі де тікелей қоғамның жағдайына – оны түсінуге және туындайтын төтенше жағдайларға қоғамның дайындығының дәрежесіне байланысты. Қала құрылысы, сумен жабдықтау және су бұру жүйелері, энергиямен жабдықтау және денсаулық сақтау жүйелері қаланың барлық негізгі қызметтерінің жеткілікті тиімді жұмыс істеуін және дауыл, су тасқыны кезінде халықтың еркін қозғалысын қамтамасыз ету мүмкіндігін ескере отырып тексерілуі қажет [2;3286].

2- сурет. Табиғи және техногендік апаттар салдарының ықпал ету дәрежесі

Қазақстандағы табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың негізгі себептеріне мыналар жатады:

- табиғи апаттар қаупі бар аймақтарда қарқынды өндірістік жұмыстар;
- Өнеркәсіптің барлық дерлік салаларында, оның ішінде потенциалды қауіпті және жоғары тәуекелді салаларда (энергетика секторында, мұнай-химия, көлікте 50–80% дейін) негізгі қорлардың тозуының жоғары деңгейі және машиналар мен жабдықтардың жобалық ресурстарының сарқылуы;
- негізгі капиталға инвестицияның төмен деңгейі (жыл сайын 1–5% аз);
- инфрақұрылымдық дағдарыс;
- табиғи және техногендік қауіпсіздік саласындағы құқықтық реттеудің жеткіліксіздігі және мемлекеттік бақылаудың төмендігі;
- алдын алу шараларын жүзеге асыруға емес, төтенше жағдайдың зардаптарын жоюға және зардап шеккен халық пен аумақтарды қалпына келтіруге баса назар аудару;
- ғылыми-техникалық зерттеулерді қаржыландырудың жеткіліксіздігі;
- әлеуетті қауіп туралы ақпараттың құпиялығы [4,126];

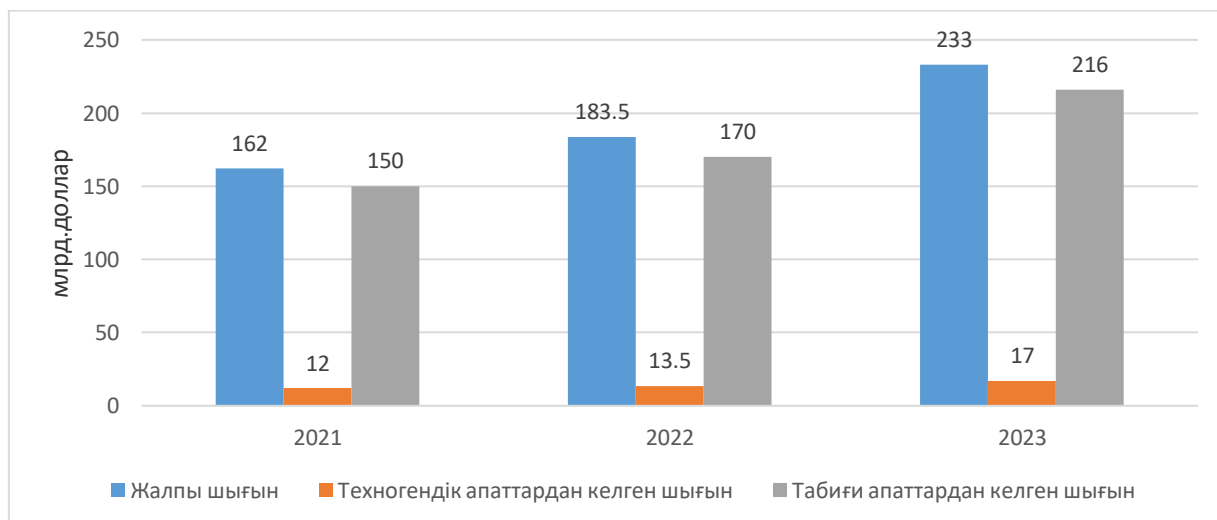

1-кесте. 2012-2022 жылдар аралығында республикада болған төтенше жағдайлардың динамикасы

• адам факторы, мамандардың кәсіби деңгейінің жетіспеушілігінен де, қоғамның экологиялық мәдениетінің төмендігінен де көрінеді. Төтенше жағдайлар министрлігінің мәліметінше, Қазақстан Республикасы үшін табиғи төтенше жағдайлар саласында су тасқыны мен жер сілкінісімен байланысты екі негізгі мәселе бар.

Жыл сайын Қазақстан Республикасында 16,5 мыңнан астам табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар тіркеледі, соның салдарынан 1,6 мыңнан астам адам қаза тауып, 3,6 мың адам мертігеді. 1-кестеде 2012-2022 жылдар аралығында орын алған төтенше жағдайлардың динамикасын көруге болады [3,256].

Апаттардың ең айқын және жағымсыз салдарының бірі - экономикалық шығындар. Су тасқыны мен құрғақшылық сияқты табиғи апаттар ауыл шаруашылығына елеулі зиян келтіріп, егіннің жоғалуына, малдың қырылуына және суару инфрақұрылымының бұзылуына әкеледі. Бұл шаруа қожалықтарының кірісін азайтып қана қоймай, азық-түлік бағасына және жалпы экономикалық тұрақтылыққа ықпал жасайды. 2-кестеде табиғи және техногендік апаттардан келген материалдық шығындардан айтарлықтай айырмашылық көруге болады. Елдің экономикасына табиғи апаттар үлкен қауіп төндіреді. Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар Қазақстан Республикасының тұрақты дамуына орасан зор әлеуметтік-экономикалық және экологиялық зиян келтіреді бірақ, алдын-алу шараларын алдын-ала қабылдау арқылы олардың кері ықпалын едәуір азайтуға болады.

2-кесте. Төтенше жағдайлардан келген материалдық шығын

Апаттық жағдайлардың қаупін бағалау - табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу және азайту бойынша маңызды және міндетті әрекет. Төтенше жағдайлар қаупін бағалау ықтимал төтенше жағдайларға, оның ішінде келесі бағыттарға тиімді дайындықты қамтамасыз ету үшін қажет: азаматтық қорғаудың нормативтік-құқықтық базасын әзірлеу және жетілдіру; апаттар қаупін бақылау және болжау қызметтерін қоса алғанда, азаматтық қорғауды басқару жүйелерін құру және дамыту; мамандарды даярлау, халықты оқыту және ақпараттандыру; материалдық-техникалық қамтамасыз ету және республикалық және жергілікті резервтерді қалыптастыру; аумақтарды, объектілерді және елді мекендерді инженерлік-техникалық қорғауды қамтамасыз ету; қауіпті жерлер мен суларды пайдалануды бақылау; тәуекелдерді азайту шараларын жоспарлау кезінде объектілерді қаржыландыруды негіздеу; төтенше жағдайларды жою жоспарларын әзірлеу және т.б. бағыттарда жұмыс жасауға мүмкіндік береді. Сол себепті, бұл өзекті мәселелерді әлеуметтанулық зерттеу мемлекет үшін, оның халқы мен экономикасы үшін өте маңызды және қоғам зерттеуді талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Нурмагамбетов А. Безопасность населения и объектов хозяйствования Казахстана с учетом риска возникновения сильных землетрясений // Вестник Кокшетауского технического института Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан. — №1 (5). — 2017. — С. 3–2.
2. Восканян Л.Р. Влияние катастроф на развитие государства 2013: 10.11. Влияние природных и техногенных катастроф на устойчивое развитие государства
3. Анализ подверженности Республики Казахстан чрезвычайным ситуациям природного и техногенного характера. Монография / К.Ж. Раимбеков, А.Б. Кусаинов – Кокшетау: Кокшетауский технический института КЧС МВД Республики Казахстан, 2017. – 122 с.
4. Национальный ситуационный анализ безопасности территории Республики Казахстан от природных и техногенных бедствий (методические основы) разработан в рамках проекта КЧС МВД РК-ПРООН в Казахстане, № 85667, «Усиление национального потенциала по оценке рисков, предупреждению и реагированию на стихийные бедствия», Астана, 2015 г., 89 стр. с илл.
5. Перова А.Е. Социологические рефлексии «новых» экологических катастроф: теоретико-методологический анализ, М., 2018
6. Омарова Ә.Т. Төтенше жағдайлар классификациясы: сипаттық ерекшеліктері, пайда болу факторлары мен әлеуметтік салдарлары, Алматы, 2016. – 8с.
7. Акимбаев Е.Ж. Оценка методов прогнозирования чрезвычайных ситуаций // Вестник Кокшетауского технического института Министерства по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан. — 2017. — №1 (5).
8. Электрондық ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-pozharov-v-respublike-kazahstan-metodami-matematicheskoy-statistiki>

УДК 796.11.3:372

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ РАБОТНИКОВ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПО ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМ СИТУАЦИЯМ

Өмірбеков Ерасыл Қабиденұлы

Магистрант специальности физическая культура и спорт,
НАО «Университет имени Шакарима города Семей» г. Семей, Республика Казахстан

Ерменов Ермек Оразбаевич

erменова61@mail.ru
Магистрант специальности физическая культура и спорт,